

TIME-ETERNITY: ANCIENT EGYPTIAN TEMPORAL CONCEPT IN THE CONTEXT OF ANCIENT GREEK PHILOSOPHY

D. A. Ziborova

PhD (Philosophy)

V. N. Karazin Kharkiv National University

4, Svobody Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine

ziborova.daria@gmail.com

The article is devoted to ancient Egyptians temporal categories: *nHH* (*neheh*) and *Dt* (*djet*) and their comparison with the tradition of ancient Greek philosophy. It is shown that these terms can be defined as *time-eternity*. Attention is focused on the definition of the term *nHH* as associated with the solar god and the cyclic movement, infinite duration of recovery and *cyclic length*, and term *Dt* as the eternity associated with Osiris, the other world of the dead, imperishableness, constancy and “eternal sameness”. Bilingual inscriptions of the Hellenistic age show that *Dt* was translated as both *αἰών* and *χρόνος*, depending on the context. Yet, in the king’s name in the Rosetta Stone decree *Dt* is invariably translated as *αἰών*; thus, considering the formal character and the significance of the context, it can be regarded as the main way of translation. The pair of concepts *nHH* and *Dt* cannot be adequately conceptualized in terms of European philosophy, but one can find parallels to their semantics in Plato’s opposition of *αἰών* and *χρόνος*. Plato’s concept is unique and not typical for the previous tradition, in *Timaeus* he defines time (*χρόνος*) as a “movable image of eternity” (*αἰών*) (37 d). While *χρόνος* is associated with the sky and the movement of celestial bodies, which happens in accordance with numbers, and with cyclic return, *αἰών* is regarded as the prototype and the eternity beyond the boundaries of time, belonging to the divine world. According to Plato, the *αἰών* eternity is the fullness of the existence of God, unchanging and perfect, and the *χρόνος* time is a dynamic reflection of eternity in the human world. A certain semantic proximity of those pairs enables us to correlate *Dt* with *αἰών* and *nHH* with *χρόνος*. The semantic parallels described above give way for a deeper understanding of the ancient Egyptian and Greek terms.

Keywords: Ancient Egyptian temporal concept, ancient Greek philosophy of time, Plato, *Timaeus*, time, eternity, *neheh*, *djet*, *chronos*, *aion*

Д. А. Зіборова

ЧАС-ВІЧНІСТЬ: ДАВНЬОЄГИПЕТСЬКА ТЕМПОРАЛЬНА КОНЦЕПЦІЯ В КОНТЕКСТІ АНТИЧНОЇ ФІЛОСОФІЇ

Стаття присвячена термінам *нехех* (*nHH*) і *джет* (*Dt*), що описують особливе давньоєгипетське уявлення про темпоральність світу, і їхньому зіставленню з європейською філософською традицією в розумінні часу, зокрема з концепцією Платона. Суперечка про розуміння термінів *nHH* і *Dt* триває серед єгиптологів вже понад 100 років, і метою статті не є намір внести в це питання остаточну ясність, а лише розглянути деякі аспекти теми в співвіднесенні з античною традицією.

Для картини світу Стародавнього Єгипту характерне вираження повноти будь-чого через пари понять, що утворюють єдність. Зокрема, Єгипет називався “Дві Землі”, “Північ і Південь”, титул правителя означає “цар Верхнього і Нижнього Єгипту”, “Владика двох земель” і т. п. Двоякі також і образи головних богів пантеону:

наприклад, Хатхор – богиня, що пов’язана з жіночністю, любов’ю і радістю, а в ролі своєї гнівної іпостасі вона Сехмет, що насилає лиха, епідемії, винищує людей. А Сетх, убивця Осіріса – водночас і покровитель влади фараона, і захисник небесного човна Сонячного бога. Принципи, які впорядковують світ, представлені двома поняттями: *маат* – істина, правда, закон, гармонія – та *ісефет* – неправда, беззаконня, хаос.

Для європейської картини світу Нового часу характерна пара “час/простір”, обидва компоненти якої мисляться або як абсолютний час і абсолютний простір (Ньютон), або як просторово-часовий континуум (Ейнштейн), або, у дусі Канта і Бергсона, простір – як те, що належить до сфери зовнішнього споглядання, а час – внутрішнього. Якщо мова йде про темпоральний опис дійсності, то для європейської картини світу типовим є протиставлення час/вічність, що йде від давньогрецької онтології. Але ці звичні нам варіанти опису дійсності зовсім не типові для Давнього Єгипту.

Коли мова йде про повноту дійсності, у Давньому Єгипті ми не зустрінемо звичного для європейської свідомості опису світу як абстрактного простору, у єгипетській мові взагалі немає такого терміна, як “простір” у сенсі абстрактної категорії, яка описує універсум, радше повноту дійсності утворюють дві темпоральні категорії: *нехех* (*nHH*) і *джет* (*Dt*).

Категорії *nHH* і *Dt* спочатку вважалися в єгиптології синонімами і перекладалися як “вічність”, але, починаючи з робіт А. Гардінера в 1905 р. [Gardiner 1905], наростає тенденція до розрізнення не тільки смислових відтінків цих двох понять, а й різних контекстів, пов’язаних з ними. І вже із середини ХХ століття з’являється ціла серія робіт, як монографій, так і статей, присвячених розрізненню і з’ясування значення *nHH* і *Dt* (Я. Ассман, Е. Хорнунг, В. Вестендорф, З. Моренц, Г. Таусінг, Г. Кадеш).

Узагальнюючи, можна визначити для початку, що ці поняття:

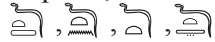
1) передають різні типи вічності, і до розрізнення цих контекстів ми приступимо нижче;

2) також пов’язані з певною часовою тривалістю, що дає змогу визначити їх як *час-вічність*.

Хоча й зараз часто, спрощуючи, ці терміни перекладають як синоніми (“вічність”, “нескінченність”), все ж слід визнати, що вони пов’язані з комплексом різних уявлень, які є не так синонімічними, як взаємодоповнювальними.

Так *nHH* можна описати як темпоральність, що пов’язана з Сонячним богом Ра, що видно з написання, всі основні варіанти якого включають у себе ідеограму сонця:

Причому *nHH* постає як вічність динамічна, яка пов’язана з циклічним рухом Сонячного човна: вдень – по небу нашого світу, і вночі – по небу потойбічного світу Дуату. Динаміка часу-вічності *nHH* корелює з концептом “вічне повернення”, оскільки відповідає циклічному повторенню і має нескінченну тривалість відновлення та “циклічну протяжність” [Меекс, Фавар-Меекс 2008].

Своєю чергою, *Dt* – це вічність, пов’язана з Осірісом і потойбічним світом померлих, нетлінністю і сталістю, вже завершена, досконала. Варіанти написання: . Зважаючи на наявність у складі детермінатива “землі”, деякі дослідники бачили в *Dt* просторові конотації, як-от протяжність та належність до

територій іншого світу [Thausing 1934; Hornung 1956]. До того ж *Dt* має тривалість “вічної одноманітності” [Allen 1988, 25–27] і лінійну протяжність. Так само можна слідом за Г. Таусінг розглядати *Dt* як вічність *потойбічну*, пов’язану зі світом померлих, і *nHH* – як вічність *поцейбічну*, пов’язану із часом життя [Thausing 1934, 35–38].

Водночас динаміка вічності-часу *nHH* задається циклічним рухом Сонця і перемогою сил порядку (Сонячного бога і його супутників) над силами хаосу (уособлених Апопом), що описано в текстах царських гробниць – “Книзі *Ам Дуат*”. Тобто *nHH* – це особливий тип вічності, що має темпоральну динаміку циклічного відновлення космосу.

Динаміка, що притаманна *Dt*, співвідноситься з одноманітністю, станом вже завершеного і досконалого часу потойбічного світу і божественного інобуття.

Подвійність понять в описі часу-вічності корелює з граматикуєю єгипетської мови, у якій відсутні звичні для індоєвропейської мовної групи категорії часу (минуле, теперішнє і майбутнє), але представлені два види дієслів (або способів дії): умовні “перфект”, що передає завершеність, остаточність дії, та “імперфект”, що передає процесуальність, мінливість [Петровский 1958, 153, 158; Allen 2001, 148–150]. Ці граматичні форми часу допомагають зрозуміти й категорії *nHH* і *Dt*.

Існують дві групи джерел, у яких зустрічаються описані терміни: царські інскрипції і релігійні заупокійні тексти, причому саме останні дають можливість прояснити нюанси значень і контексти термінів [Тарасенко 2009, 147 і наст.].

Зокрема, вже в одній з найдавніших згадок *nHH* і *Dt*, у фрагменті Текстів пірамід, а саме у вислові 274 (піраміда Уніса) [Eyre 2002, 134], можемо не тільки простежити механізм взаємозв’язку понять, а й переконатися в тому, що перед нами не синонімічні, а взаємодоповнювальні і навіть у чомусь протилежні поняття:

aHaw pi n (Wnis) nHH Dr=f pi Dt

“Час життя Уніса – *nHH*, кінець (букв. “межа”) його – *Dt*” (Pyr. § 412a)¹.

Бачимо, що *nHH* тут пов’язано з часом життя, а *Dt* – з вічністю, що настає після закінчення часу життя.

Пара цих понять не піддається адекватній і вичерпній концептуалізації в термінах західної філософської традиції, але є несподівана відповідність із концепцією часу і вічності в Платона, тобто певне семантичне зближення понять *nHH* і *Dt* з поняттями αἰών і χρόνος.

Релевантним таке порівняння є ще й тому, що проблему перекладу понять *nHH* і *Dt* давньогрецькою і зіставлення з античною традицією довелося вирішувати самим єгиптянам у Єгипті Птолемеїв.

Птолемеївські декрети-білінгви, передусім Канопський та Мемфіський (або Розеттський), демонструють нам власне єгипетські переклади термінів. Грецький текст у жодному з них не є дослівним перекладом, мабуть, тому термін *Dt* не завжди перекладався, навіть як епітет у складі царського імені в картуші.

Зокрема ім’я Птолемея III Евергета міститься в ієрогліфічному і демотичному текстах Канопського декрету у вигляді *Ptwlmys anx-Dt mry-PtH* у грецькому тексті подається просто як Πτολεμαῖος, без супутніх епітетів. Причому в тексті того ж

¹ Переклад М. О. Тарасенка [Тарасенко 2009, 149].

декрету термін *Dt* перекладений, вже поза контекстом царських епітетів, як εἰς τὸν αἰεὶ χρόνον – “На будь-які **часи** (тобто – навечно)”².

У Розеттському (Мемфіському) декреті ім’я Птолемея V Епіфана подано як:

(*Ptwlmys anx-Dt mry-Pth*)

“Птоломей, нехай живе він **вічно**, улюблений Птахом”.

І переклад давньогрецькою цього імені в декреті незмінний: Πτολεμαίου αἰωνοβίου, причому ἡγαλημένου ὑπὸ τοῦ Φθᾶ додано лише раз [Budge 1904a, 4, 9, 11].

Водночас у подібному випадку в згаданому Канопському декреті, як і в Розеттському, зустрічаємо переклад *Dt* як εἰς τὸν ἅπαντα χρόνον – “на всі **часи**”³.

Наведені приклади свідчать про те, що *Dt* перекладається залежно від контексту грецького перекладу то як αἰών, то як χρόνος. Цікаво, що при цьому в складі царського імені *Dt* незмінно перекладається як αἰών і ніколи як χρόνος, що з огляду на офіційність і значимість контексту можна розглядати як основну версію перекладу. Термін *nHH*, який зустрічається в тексті Розеттського декрету, на жаль, залишився неперекладеним, оскільки грецький текст декретів не збігається дослівно з єгипетським [Iversen 1963, 178]. Але наведені приклади демонструють зближення поняття *Dt* більшою мірою саме з αἰών.

Якщо зіставляти *nHH* і *Dt* з античною традицією розуміння термінів αἰών і χρόνος, то ми побачимо збіг найбільшою мірою з філософією Платона. В античній традиції не було єдності в розумінні терміна αἰών, який, саме після концептуалізації Платона, буде дедалі впевненіше означати “вічність”.

Щоб зіставити *nHH* і *Dt* з αἰών і χρόνος, виділимо деякі аспекти розуміння семантики цих понять, реконструйованої здебільшого на підставі аналізу заупокійних текстів.

Першу спробу розрізнення цих термінів зробив А. Гардінер, визначивши *Dt* як “вічність у минулому”, а *nHH* – як “вічність у майбутньому” [Gardiner 1905, 18]⁴. Пізніше Г. Таусінг описує *Dt* як “потойбічну вічність” (*Jenseits*), що пов’язана з ніччю, незмірну й таку, що не підлягає обчисленню, а *nHH* – як “поцейбічну вічність” (*Diesseits*)⁵, що пов’язана з днем та вимірюється роками, тобто, як не парадоксально, за Таусінг, *nHH* – це вічність, що має свій кінець, бо пов’язана з циклами земного світу [Thausing 1934, 35–38].

Е. Отто запропонував тлумачення *Dt* як постійної, незмінної, тривалої вічності, а *nHH* – як нескінченного повернення, але водночас близьке до поняття “розвиток”. І також припустив, що в конструкціях типу: *r nHH Dt*, або *nHH Hna Dt* термін *nHH* треба перекладати як “час”, а *Dt* – як “вічність” [Otto 1954, 146].

З. Моренц вважав, що *nHH* пов’язане з часом життя, існування, тому може бути тлумачене як тривалість, а *Dt* – із часом після смерті, потойбічним часом і може бути тлумачене як постійність, сталість [Morenz 1975, 208–209].

Дж. Аллен вбачає у *nHH* концепт “вічного повторення”, а в *Dt* – “вічної однамітності” [Allen 1988, 25–27]. Т. Аллен незмінність пов’язує з *Dt*, а *nHH* описує як

² Див.: [Budge 1904b, 11, 14 (єрогл. текст); 20, 27–28 (грецьк. текст); Pfeiffer 2004, 93–95].

³ Див.: [Budge 1904a, 5 (єрогл. текст), 36 (грецьк. текст)].

⁴ Цікаво, що у своїй “Граматиці” Гардінер не подав такого розрізнення семантики, запропонувавши обидва терміни перекладати як “вічність” [Gardiner 1957, 575, 603].

⁵ Див.: [Thausing 1934, 35–38].

“нескінченну подію” [Allen 1974, 112], що схоже на визначення Я. Ассмана щодо *Dt* як продовження буття того, що вже відбулося, а *nHn* – як мінливості та руху [Ассман 1999, 122]. Але найбільш незаперечним серед учених є зіставлення *nHn* з циклічністю (часу, руху), а *Dt* – з лінійністю, – цю опозицію підтримує і найвпливовіша в питаннях часу концепція Я. Ассмана, а також Дж. Аллен, З. Моренц, Е. Отто та ін. Отже, синтезуючи наведені погляди, можна побудувати таку таблицю семантичних опозицій:

<i>Dt</i>	<i>nHn</i>
• “вічна однаковість”	• “вічне повторення”
• “потойбічна вічність”	• “поцейбічна вічність”, “вічність земного світу”
• незмірна, незліченна	• вимірюється в роках
• потойбічний час	• час життя, існування
• незмінність	• нескінченна подія
• продовження буття того, що вже відбулося	• мінливість і рух
• сталість, незмінність	• розвиток
• лінійність	• циклічність
• слід перекладати як “вічність”	• слід перекладати як “час”

Порівняємо наведену семантику понять з темпоральною концепцією Платона. Концепція часу і вічності Платона є значною мірою авторською, нетиповою для розуміння значень *αἰών* і *χρόνος* у попередній традиції. Зокрема, у Гомера та Гесіода *αἰών* – це “речовина життя”, певна рідина, що спливає разом із життям, у хоральній ліриці Сімоніда та Піндара до значення “життя” додається ще й “доля” і смисл пов’язується з часом (*χρόνος*). В історичних творах Геродота, Фукидіда та Ксенофонта, а також в ораторських (Ісократ, Лікурґ) *αἰών* це “тривалість і повнота життя”, яка протиставлена *χρόνος* як моменту часу. В Емпедокла *αἰών* стає силою, що лежить в основі космосу, буття та пов’язана з наведеним вище семантичним полем – із життям, його тривалістю і повнотою⁶.

Платон – перший в античній традиції, хто вчив саме про *творення* космосу як впорядкованої та досконалої системи, де все мало своє місце, яке можна було зрозуміти, досягнути за допомогою розуму⁷. Деміург Платона, творячи світ, перетворює хаос на космос, тобто те, що перебувало в хаотичному русі, приводить до впорядкованого, а значить, і до зрозумілої людині будови (Тімей 29d–30a)⁸.

У найвідомішому фрагменті з діалогу “Тімей” (37d) *αἰών* і *χρόνος* виступають як *παράδειγμα* та *εἰκόν*, тобто як вічний зразок та його відображення, відтворення – образ:

“Поскольку же образец (*παράδειγμα*) являет собой вечно живое существо, он (Деміург. – Д. З.) положил в меру возможного и здесь добьется сходства, но дело обстояло так, что природа того живого существа вечна (*αἰώνιος*), а этого нельзя полностью передать ничему рожденному. Поэтому он замыслил сотворить некое движущееся подобие (*εἰκόν*) вечности (*αἰών*); устроил небо, он вместе с ним творит для вечности (*αἰών*), пребывающей в едином, вечный (*αἰώνιος*) же образ (*εἰκόν*), движущийся от числа к числу, который мы назвали временем (*χρόνος*)”⁹ (Тімей, 37d).

⁶ Див.: [Плешков 2013, 216–223; Алієз 2009, 370–377].

⁷ Див.: [Бородай 2010, 110].

⁸ Це існування первинного хаосу, з якого виникає впорядкований світ, також збігається зі структурою космогонії Давнього Єгипту.

⁹ Пер. С. С. Аверінцева [Платон 1971, 455–543].

Χρόνος тут пов'язаний з рухом, причому цей рух циклічний, бо це обертання по колу небесних тіл, а αἰών “є тотожним та нерухомим” (Тімей, 38a). Χρόνος Платон описує як щось, що “біжить по колу”, і дуже важливо, що цей рух відбувається “згідно із законами числа” (Тімей, 38b). Час (χρόνος) виникає, згідно з Платоном, разом з небом і разом з ним буде зруйнований у кінці часів, розпадеться як те, що має стосунок до матерії і плину життя (Тімей, 38b). Αἰών, своєю чергою, постає як те, що “само в собі перебуває”, це сфера божественного, незмінного, неплинного – чистого буття (Тімей, 38a).

На підставі аналізу діалогів “Тімей” можна побачити семантику вічності та часу у Платона так:

Αἰών	Χρόνος
• нерухомість	• рух
• вічність за межами часу	• хід часу створеного космосу
• вічність, що покоїться в собі	• цикл
• належить божественному світу	• пов'язана з небом і круговим обертом небесних світил
• повнота буття бога	• відображення вічності в людському світі
• зразок досконалої і незмінною гармонії	• спосіб упорядкування хаосу
• не може бути обчислено	• вимірюється числом

Отже, можна побачити певну семантичну близькість пари *Dt* і *nHh* до пари αἰών і χρόνος¹⁰.

Αἰών як вічність та нерухомий зразок і χρόνος як його динамічне й циклічне відтворення демонструють близькість до понять *Dt* як нерухомого, статичного часу-вічності, незліченної і потойбічної тривалості світу божественного буття – перебування Осіріса та духів померлих і *nHh* – як вічності циклічної, динамічної, пов'язаної з часом життя та рухом небесного світила – Сонячного човна бога Ра.

Наведене зіставлення може допомогти поглибити як розуміння єгипетської темпоральної концепції, так і термінів філософії Платона, що істотно вплинули на весь подальший європейський контекст розуміння часу та вічності.

ЛІТЕРАТУРА

Алієз Е. Αἰών // **Європейський словник філософій: Лексикон неперекладностей**. Т. 1. Київ, 2009.

Ассман Я. **Єгипет: Теология и благочестие ранней цивилизации**. Москва, 1999.

Бородай Т. Ю. О вечности мира // **Антропология культуры**. Вып. 1. Москва, 2002.

Бородай Т. Ю. Вопрос о вечности мира и попытка его решения Фомой Аквинским // **Интеллектуальные традиции Античности и Средних веков (исследования и переводы)**. Москва, 2010.

Меекс Д., Фавар-Меекс К. **Повседневная жизнь египетских богов**. Москва, 2008.

¹⁰ Певний збіг темпоральних концепцій може бути непрямим доказом того, що Платон все ж таки відвідував Єгипет або познайомився в якийсь спосіб із цією традицією. Хоча факт єгипетської мандрівки філософа зараз розглядається як суперечливий.

- Петровский Н. С.* **Египетский язык. Введение в иероглифику, лексику и очерк грамматики среднеегипетского языка.** Ленинград, 1958.
- Платон.* Тимей // Платон. **Сочинения.** В 3-х т. / Под ред. А. Ф. Лосева и В. Ф. Асмуса. Т. 3. Ч. 1. Москва, 1971.
- Плешков А. А.* О времени и вечности в философии Платона и Плотина // **Вестник РХГА.** Т. 14. Вып. 3. Санкт-Петербург, 2013.
- Тарасенко Н. А.* **Древнеегипетская мифология в изобразительной традиции Книги Мертвых (виньетки глав 16, 17 и 42 в Новом царстве – Третьем переходном периоде).** Киев, 2009.
- Тарасенко Н. А.* Две “вечности” древних египтян: к постановке проблемы // **Сходознавство.** 2010. № 49–50.
- Allen J. P.* **Genesis in Egypt. The Philosophy of Ancient Egyptian Creation Account** (Yale Egyptological Series. Vol. 2). New Haven, 1988.
- Allen J. P.* **Middle Egyptian Grammar. An Introduction to the Language and Culture of Hieroglyphs.** Cambridge, 2001.
- Allen T. G.* **The Book of the Dead or Going Forth by Day. Ideas of the Ancient Egyptians concerning the Hereafter as expressed in their own Terms** (Studies in Ancient Oriental Civilization. Vol. 37). Chicago, 1974.
- Assmann J.* **Zeit und Ewigkeit im Alten Ägypten. Ein Beitrag zur Geschichte der Ewigkeit** (Abhandlungen der Heidelberger Akademie der Wissenschaften. Bd. 1). Heidelberg, 1975.
- Brague R.* **Du temps chez Platon et Aristote. Quatre etudes.** Paris, 1982.
- Budge E. A. W.* **The Decrees of Memphis and Canopus I–II. The Rosetta stone.** London, 1904a.
- Budge E. A. W.* **The Decrees of Memphis and Canopus III. The Decrees of Canopus.** London, 1904b.
- Eyre Chr.* **The Cannibal Hymn. A Cultural and Literary Study.** Liverpool, 2002.
- Gardiner A. H.* Hymns to Amon from a Leiden Papyrus // **Zeitschrift für ägyptische Sprache and Altertumskunde.** 1905. Bd. 42.
- Gardiner A. H.* **Egyptian Grammar. Being an Introduction to the Study of Hieroglyphs.** 3rd Ed. London – Oxford, 1957.
- Hornung E.* Chaotische Bereiche in der georgneten // **Zeitschrift für ägyptische Sprache and Altertumskunde.** 1956. Bd. 81.
- Iversen E.* Horapollon and the Egyptian Conceptions of Eternity // **Revista degli Studi Orientali.** 1963. T. 38. Fasc. III.
- Kadish G. E.* “Time” // **The Oxford Encyclopedia of Ancient Egypt.** Vol. III. Oxford, 2001.
- Morenz S.* **Ägyptische Religion.** Stuttgart, 1960.
- Morenz S.* Ägyptischer Totenglaube im Rahmen der Struktur ägyptischer Religion // **Morenz S. Religion und Geschichte des alten Ägypten. Gesammelte Aufsätze.** Weimar, 1975.
- Otto E.* Altägyptische Zeitvorstellungen und Zeitbegriffe // **Die Welt als Geschichte.** 1954. Bd. XIV.
- Pfeiffer S.* **Das Dekret von Kanopos (238 v. Chr.). Kommentar und historische Auswertung eines dreisprachigen Synodaldekretes der ägyptischen Priester zu Ehren Ptolemaios’ III. und seiner Familie.** (Archiv für Papyrusforschung und verwandte Gebiete. Beihefte 18). München – Leipzig, 2004.

Πλάτων. **Τίμαιος** // Perseus Digital Library. URL: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3atext%3a1999.01.0179%3atext%3dTim>. (дата звернення: 17.04.2021).

Thausing H. Die Ausdrücke für “Ewig” im Agyptischen // **Mélanges Maspéro**. T. I (Mémoires publiés par les Membres de l’Institut Français d’Archéologie Orientale du Caire. T. 66). Le Caire, 1934.

Westendorf W. Zeit und Raum bei den Alten Ägyptern. Bemerkungen zu dem Artikel von L. H. Roeten // **Göttinger Miszellen. Beiträge zur ägyptologischen Diskussion**. 2004. Hft. 204.

REFERENCES

Aliyez E. (2009), “Αἰών”, in *Yevropeys’kyi slovnyk filosofiy: Leksykon neperekkladnostey*, Vol. 1, Kyiv, pp. 370–8. (In Ukrainian).

Assmann J. (1999), *Egipet: Teologiya i blagochestiye ranney tsivilizatsii*, Priszels, Moscow. (In Russian).

Boroday T. Yu. (2002), “O vechnosti mira”, in *Antropologiya kul’tury*, Vyp. 1, OGI, Moscow, pp. 111–50. (In Russian).

Boroday T. Yu. (2010), “Vopros o vechnosti mira i popytka ego resheniya Fomoy Akvinskim”, in *Intellektual’nyye traditsii Antichnosti i Srednikh vekov (issledovaniya i perevody)*, Krug, Moscow, pp. 107–30. (In Russian).

Meeks D. and Favard-Meeks Ch. (2008), *Povsednevnyaya zhizn’ egipetskikh bogov*, Molodaya Gvardiya, Moscow. (In Russian).

Petrovskiy N. S. (1958), *Egipetskiy yazyk. Vedeniye v iyeroglifiku, leksiku i ocherk grammatiki sredneyegipetskogo yazyka*, Izd-vo Leningradskogo Universiteta, Leningrad. (In Russian).

Platon (1971), “Timey”, in A. F. Losev and V. F. Asmus (eds), *Platon, Sochineniya*, V 3-kh t., Vol. 3, Ch. 1, Mysl’, Moscow. (In Russian).

Pleshkov A. A. (2013), “O vremeni i vechnosti v filosofii Platona i Plotina”, *Vestnik RKhGA*, Vol. 14, Vyp. 3, pp. 216–23. (In Russian).

Tarassenko N. A. (2009), *Drevneyegipetskaya mifologiya v izobrazitel’noy traditsii Knigi Mertvykh (vin’yetki glav 16, 17 i 42 v Novom tsarstve – Tret’yem perekhodnom periode)*, Inter-Press Ltd, Kiev. (In Russian).

Tarassenko N. A. (2010), “Dve ‘vechnosti’ drevnikh egiptyan: k postanovke problemy”, *Shodoznavstvo*, No. 49–50, pp. 11–35. (In Russian).

Allen J. P. (1988), *Genesis in Egypt. The Philosophy of Ancient Egyptian Creation Account*, Yale Egyptological Studies, Vol. 2, Yale University Press, New Haven.

Allen J. P. (2001), *Middle Egyptian Grammar. An Introduction to the Language and Culture of Hieroglyphs*, Cambridge University Press, Cambridge.

Allen T. G. (1974), *The Book of the Dead or Going Forth by Day. Ideas of the Ancient Egyptians concerning the Hereafter as expressed in their own Terms*, Studies in Ancient Oriental Civilization, Vol. 37, Chicago University Press, Chicago.

Assmann J. (1975), *Zeit und Ewigkeit im Alten Ägypten. Ein Beitrag zur Geschichte der Ewigkeit*, Abhandlungen der Heidelberger Akademie der Wissenschaften, Bd. 1, Carl Winter, Heidelberg, 1975.

Brague R. (1982), *Du temps chez Platon et Aristote; Quatre études*, Presses Universitaires de France, Paris.

- Budge E. A. W. (1904a), *The Decrees of Memphis and Canopus I–II. The Rosetta stone*, K. Paul, Trench, Trübner & Co., Ltd, London.
- Budge E. A. W. (1904b), *The Decrees of Memphis and Canopus III. The Decrees of Canopus*, K. Paul, Trench, Trübner & Co., Ltd, London.
- Eyre Chr. (2002), *The Cannibal Hymn. A Cultural and Literary Study*, Liverpool University Press, Liverpool.
- Gardiner A. H. (1905), “Hymns to Amon from a Leiden Papyrus”, *Zeitschrift für ägyptische Sprache und Altertumskunde*, Bd. 42, pp. 12–42.
- Gardiner A. H. (1957), *Egyptian Grammar. Being an Introduction to the Study of Hieroglyphs*, 3rd Ed., Griffith Institute, Ashmolean Museum, Oxford, and Oxford University Press, London and Oxford.
- Hornung E. (1956), “Chaotische Bereiche in der georgneten”, *Zeitschrift für ägyptische Sprache und Altertumskunde*, Bd. 81, pp. 28–32.
- Iversen E. (1963), “Horapollon and the Egyptian Conceptions of Eternity”, *Revista degli Studi Orientali*, T. 38, fasc. III, pp. 177–86.
- Kadish G. E. (2001), “Time”, in D. B. Redford (ed.), *The Oxford Encyclopedia of Ancient Egypt*, Vol. III, Oxford University Press, Oxford, pp. 405–9.
- Morenz S. (1960), *Ägyptische Religion*, W. Kohlhammer Verlag, Stuttgart.
- Morenz S. (1975), Ägyptischer Totenglaube im Rahmen der Struktur ägyptischer Religion, in Morenz S. *Religion und Geschichte des alten Ägypten. Gesammelte Aufsätze*, Böhlau, Weimar.
- Otto E. (1954), “Altägyptische Zeitvorstellungen und Zeitbegriffe”, *Die Welt als Geschichte*, Bd. XIV, pp. 138–48.
- Pfeiffer S. (2004), *Das Dekret von Kanopos (238 v. Chr.). Kommentar und historische Auswertung eines dreisprachigen Synodaldekretes der ägyptischen Priester zu Ehren Ptolemaios’ III. und seiner Familie*, Archiv für Papyrusforschung und verwandte Gebiete, Beiheft 18, K. G. Saur, München and Leipzig, 2004.
- Platon, “Timaios”, in *Perseus Digital Library*, available at: URL:<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3atext%3a1999.01.0179%3atext%3dTim> (accessed: 10.01.2021).
- Thausing H. (1934), “Die Ausdrücke für ‘Ewig’ im Ägyptischen”, *Mélanges Maspero*, T. I, Mémoires publiés par les Membres de l’Institut Français d’Archéologie Orientale du Caire. T. 66, IFAO, Le Caire, pp. 35–42.
- Westendorf W. (2004), “Zeit und Raum bei den Alten Ägyptern. Bemerkungen zu dem Artikel von L. H. Roeten”, *Göttinger Miszellen. Beiträge zur ägyptologischen Diskussion*, Hft. 204, pp. 109–11.

Д. А. Зібарова

ЧАС-ВЕЧНАСЦЬ: СТАРАЖЫТНАЕГІПЕЦКАЯ ТЭМПАРАЛЬНАЯ КАНЦЭПЦЫЯ Ў КАНТЭКСЦЕ АНТЫЧНАЙ ФІЛАСОФІІ

Артыкул прысвечаны тэмпаральным катэгорыям Старажытнага Егіпту: *nHH* (нэхэх) і *Dt* (джэт), ды іх супастаўленню з антычнай філасофскай традыцыяй. Паказана, што гэтыя тэрміны перадаюць розныя тыпы вечнасці, але, разам з тым, звязаныя з пэўнай трываласцю часу і могуць быць вызначаныя як час-вечнасць. *nHH* – “гэтасветная” вечнасць, звязаная з сонечным богам і цыклічным рухам сонечнага чоўна, “вечным вяртаннем”, яна мае няскончаную трываласць аднаўлення і цыклічную працягласць. *Dt* – гэта вечнасць, звязаная з Асірысам, іншым светам памёрлых, нятленнасцю, сталасцю, ужо завершаная, дасканалая, але

пры гэтым такая, якая мае трываласць аднастайнасці ды лінейнай працягласці. Дынаміку *nHH* надае цыклічны рух Сонца і абнаўлення космасу. *Dt* суадносіцца з ужо завершаным часам свету боскага іншабыцця. Надпісы-білінгвы эпохі элінізму сведчаць, што *Dt* перакладаюць то як αἰών, то як χρόνος у залежнасці ад кантэксту. Пры гэтым у складзе царскага імя у Разэцкім дэкрэце *Dt* нязменна перакладаецца як αἰών, што, улічваючы афіцыйнасць ды значнасць кантэксту, можна прыняць як галоўную версію перакладу. Пара паняткаў *nHH* і *Dt* не паддаюцца адекватнай канцэптуалізацыі ў тэрмінах еўрапейскай філасофіі, але можна знайсці паралелі да іх семантыкі часу ў антычнай традыцыі, перш за ўсё у Платона ў апазіцыі αἰών/χρόνος. Канцэпцыя Платона ёсць аўтарскай, нетыповай для папярэдняй традыцыі. У “Тымеі” Платон вызначае час як “рухлівы вобраз Вечнасці (αἰών)” (37d). Калі χρόνος звязаны з небам і рухам па коле нябесных свяціл, згодна з лікам, і цыклічным вяртаннем, αἰών разглядаецца як першавобраз і вечнасць па-за межамі часу, які належыць боскаму свету. Вечнасць αἰών, згодна Платону, – гэта паўната быцця бога, нязменная, сталая і завершаная, а час χρόνος – дынамічнае адлюстраванне вечнасці ў людскім свеце. Пэўная семантычная блізкасць пары паняткаў дае магчымасць суаднесці *Dt* з αἰών, а *nHH* з χρόνος. Вызначаныя семантычныя паралелі даюць магчымасць глыбейшага разумення як старажытнаегіпецкіх, так і старажытнагрэчаскіх тэрмінаў.

Ключавыя словы: старажытнаегіпецкая тэмпаральнасць, антычная філасофія часу, Платон, Тымеі, час, вечнасць, нэхэх, джэт, аён, хронас

Д. А. Зіборова

ЧАС-ВІЧНІСТЬ: ДАВНЬОЕГИПЕТСЬКА ТЕМПОРАЛЬНА КОНЦЕПЦІЯ В КОНТЕКСТЕ АНТИЧНОЇ ФІЛОСОФІЇ

Стаття присвячена темпоральним категоріям Давнього Єгипту – *nHH* (*nexex*) та *Dt* (*джет*) та їхньому зіставленню з античною філософською традицією. Показано, що ці терміни передають різні типи вічності, але водночас пов’язані з певною тривалістю часу і можуть бути визначені як *час-вічність*. *nHH* – це “поцейбічна” вічність, що пов’язана із Сонячним богом та циклічним рухом Сонячного човна, “вічним поверненням” і має нескінченну тривалість відновлення та *циклічну протяжність*. *Dt* – це вічність, пов’язана з Осірісом, потойбічним світом померлих, нетлінністю, сталістю, вже завершена, досконала, але водночас та, що має тривалість “вічної одноманітності” та лінійної протяжності. Динаміку *nHH* задають циклічний рух сонця та оновлення космосу. *Dt* співвідноситься зі вже завершеним часом світу божественного інобуття. Написи-білінгви епохи елінізму свідчать про те, що *Dt* перекладають то як αἰών, то як χρόνος, залежно від контексту. Причому у складі царського імені в Розеттському декреті *Dt* незмінно перекладається як αἰών, що, враховуючи офіційність та значимість контексту, можна сприйняти як головну версію перекладу. Пара понять *nHH* та *Dt* не піддається адекватній концептуалізації в термінах європейської філософії, але можна знайти паралелі до їхньої семантики часу в античній традиції, передусім у Платона в опозиції αἰών/χρόνος. Концепція Платона є авторською, нетиповою для попередньої традиції. У “Тимей” Платон визначає час (χρόνος) як “рухливий образ Вічності (αἰών)” (37d). Якщо χρόνος пов’язаний з небом та рухом по колу небесних світил, згідно з числом, і циклічним поверненням, то αἰών розглядається як першообраз та вічність поза межами часу, що належить божественному світу. Вічність αἰών, за Платоном, – це повнота буття бога, незмінна, стала та довершена, а час χρόνος – динамічне відображення вічності в людському світі. Певна семантична близькість пар понять дає можливість співвідносити *Dt* з αἰών, а *nHH* з χρόνος. Наведені семантичні паралелі допоможуть глибше зрозуміти як давньоєгипетські, так і давньогрецькі терміни.

Ключові слова: давньоєгипетська темпоральність, антична філософія часу, Платон, Тимей, час, вічність, *nexex*, *джет*, *айон*, *хронос*